

f 40 000 lag. Daarentegen waren er ook residenties waar nauwelijks cultuurprocenten werden uitgekeerd. Door die verschillen 'was er', aldus Reinsma, 'van de brede basis der laagstbeloonden tot aan de smalle top der rijkbetaalden een onophoudelijk gedrang naar plaatsen 'met vette weiden'. Ieder trachtte op te vallen door organisatorische talenten bij de produktie, door pluimstrijkerij en soms door bedrog'<sup>1</sup>; 'ontevredenheid', aldus Fasseur (hij heeft de werking van het Cultuurstelsel in de periode 1840-1860 nauwkeurig onderzocht), 'reed als een onafscheidelijke palmfrenier mee op de gouden koets der cultuurprocenten.'<sup>2</sup>

Niet anders was het bij het inheemse bestuursapparaat, zij het dat hier de uitgekeerde extra-bedragen lager waren: in de residenties met de meeste cultures konden zij voor de regenten oplopen tot bijna f 15 000, voor de *wedono's* tot bijna f 1 500. Per jaar werd van 1837 af in totaal gemiddeld ruim f 1 mln aan cultuurprocenten uitgekeerd.

In nog sterker mate werd van het Cultuurstelsel geprofiteerd door de eigenaren van de nieuwe suikerfabrieken: Nederlanders meestal, soms Chinezen. Desgewenst kregen zij voorschotten van het gouvernement om hun fabrieken te bouwen. Bij contract waren zij dan verplicht, twee-derde van hun suiker tegen een vastgestelde prijs aan de gouvernementspakhuizen af te leveren, het resterende derde deel (later zelfs de helft van de totale oogst) mochten zij zelf verkopen. Winsten van enkele honderdduizenden guldens per jaar waren niet zeldzaam - het was geen wonder dat bij het verlenen van de contracten veel nepotisme voorkwam: dan kregen nabije familieleden van de hoogstgeplaatsten een suikercontract dat hen in enkele jaren miljonair kon maken. Van den Bosch zelf, die beweerd had alleen maar het welzijn van de inheemse bevolking op het oog te hebben, kon eigen suikerfabrieken oprichten op een groot particulier landgoed bij Buitenzorg dat hij had verworven (er woonden ca. twintigduizend inheemsen) en twee van zijn zoons, beiden controleur, kregen bovendien een aandeel in een profijtelijk suikercontract. 'Er bestaat', schreef de minister van koloniën in 1846 aan de gouverneur-generaal, 'bij de mensen op Java, ik bedoel bij de Europeanen, een gewetenloosheid in het beschikken over des Javaans grond, arbeid, producten, persoon en wat al meer, die geen grenzen kent.'<sup>3</sup>

\*

<sup>1</sup> A.v., p. 72.    <sup>2</sup> C. Fasseur: *Kultuurstelsel en koloniale baten*, p. 30.    <sup>3</sup> Aangehaald in a.v., p. 73.